

РОЗДІЛ III. СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ

УДК 141.7: 316.614

МОДЕЛЮВАННЯ ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ В СУЧАСНИХ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ КОНТЕКСТАХ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

І.Д. Денисенко, доктор філософських наук, професор

У статті розглядаються методологічні засади і перспективи моделювання поведінки особистості в сучасних соціокультурних контекстах. Акцент робиться на моменті відповідності процесів соціалізації та індивідуалізації особистості сучасним умовам розвитку суспільства. Обґрунтовується, що новий контекст функціонування соціальної системи формує дві тенденції в життєвому просторі розвитку особистості – його поневолення соціумом і ініціювання його структурами всебічного розкриття творчого потенціалу кожного члена суспільства. Пропонується подальші дослідження щодо можливих варіантів поведінки особистості здійснювати крізь призму звернення до основних положень теорії раціонального вибору, що інтерпретує її як ухвалення суб'єктом рішення в різних соціальних ситуаціях вибору.

Ключові слова: соціалізація, індивідуалізація, модель, моделювання поведінки.

Сучасне суспільство, що розглядається в дослідженнях представників системи соціально-гуманітарних знань, наприклад, як «мережне» (М. Кастельс), «активне» (Е. Етціоні), «постіндустріальне» (Д. Рисмен, А. Турен, Д. Белл), «інформаційне» (А. Тоффлер), «споживання» (Ж. Бодрийяр), «ризик» (У. Бек) і т. інш., ґрунтується у своєму функціонуванні на сукупності процесів, одним з домінуючих серед яких традиційно виступає соціалізація особистості.

Природно, що за цих умов предметом дослідження філософів, соціологів, психологів, культурологів і політологів як і раніше залишається проблемне поле особистості, особливо в аспекті адекватної інтерпретації

умов її соціального відтворення і конструктивного розвитку як основного суб'єкта суспільних трансформацій.

Різні аспекти проблемного поля особистості в сучасних соціокультурних контекстах активно досліджують такі західні вчені як У. Бек, П. Бергер, Е. Гідденс, Р. Дарендорф, Д. Рисмен, А. Турен і ін., і такі представники вітчизняного наукового співтовариства як С. Олександрова, В. Білецький, О. Гончаренко, О. Грецова, В. Жадько, В. Жулай, Є. Левченко, Л. Никифорова, О. Курбатов, Ю. Парунова, В. Пітулей, О. Поліщук, Ю. Рожкова та інш.

Виходячи з публікацій вище перерахованих авторів, можна зробити висновок, що проблема конструювання моделей можливої поведінки особистості як провідних елементів механізму її соціалізації в умовах трансформаційних процесів сучасного суспільства ще не отримала відповідної експлікації.

Відтак, мета статті – визначити основні методологічні засади та перспективи моделювання поведінки особистості в сучасних соціокультурних контекстах.

Найчастіше в системі соціально-філософських знань соціалізація розглядається як «функціональна передумова для кожного суспільства, необхідна для будь-якого соціального життя, а також для культурного та соціального відтворення і загальних, і специфічних соціальних форм» [3, с. 221].

При цьому обґрунтовується, що процес становлення та розвитку європейської цивілізації супроводжувався послідовним функціонуванням кількох моделей соціалізації особистості (у відповідності до певних типів суспільства, що змінювали один одного). Так, наприклад, у публікаціях Ю. Парунової доводиться, що:

– у первісному суспільстві соціалізація здійснюється на підставі копіювання;

– в епоху Античності соціалізація особистості ґрунтується на імітації;

– в Середні віки – на ідентифікації особистості з певним соціальним станом;

– в індустріальному суспільстві Нового часу соціалізація особистості набуває проблемного характеру і ґрунтується на моделюванні можливих життєвих ситуацій [6, с. 14].

Очевидно, що з розвитком суспільства (з його переходом від індустріального типу до інформаційного) моделі соціалізації починають ускладнюватися, тобто, поведінка особистості формується в контексті здійснення цілого спектру соціальних процесів, певна кількість яких за змістом має протилежну спрямованість. Насамперед, ця протилежність формується двома тенденціями, що впливають із цивілізаційного розвитку: подальше підпорядкування особистості соціуму і тотальний контроль над її поведінкою (за допомогою цілої сукупності технологій та засобів) та створення умов щодо прискорення розкриття творчого потенціалу кожної особистості. Ці тенденції досить всебічно представлені в публікаціях багатьох дослідників сучасності (від Ю. Хабермаса до Е. Гідденса). Так, Ю. Хабермас стверджує, що, «такі засоби, як влада й гроші, координують усю велику кількість дій у життєвому світі, що веде до «споживання й спрямованому на володіння власністю індивідуалізму», але також, у якості реакції на цей раціоналізм, до «гедонізму, вільному від тиску раціональності» [цит. за 5, с. 337]. Тобто, у сучасному суспільстві, що зорієнтоване на «колонізацію системою життєвого світу» (у інтерпретаціях Ю. Хабермаса), поведінка особистості в процесі соціалізації формується ситуацією вибору і може призводити до будь-яких результатів (конформізм / девіантність; конструктивність / деструктивність; раціональність / ірраціональність тощо).

Однак, слід підкреслити, що згідно до міркувань цілої групи дослідників (Н. Еліаса, У. Бека та ін.), на сучасному етапі розвитку суспільства, тобто, на переході до так званого «модерну», більш

обґрунтованим представляється вивчення не проблем соціалізації особистості, а – особливостей процесу її індивідуалізації.

Згідно з дослідженнями У. Бека, це означає, що «на тлі досить високого матеріального рівня життя і розвинутої системи соціальних гарантій, у ході історичного розриву з устояними формами життя, люди звільняються від класово пофарбованих відносин і форм життєзабезпечення в родині й починають у більшій мірі залежати від самих себе і своєї індивідуальної долі на ринку праці з її ризиками, шансами та протиріччями» [2, с. 114].

Серед головних особливостей процесу індивідуалізації особистості на сучасному етапі функціонування соціуму, наприклад, Н. Еліас у контексті побудови своєї теорії цивілізаційного процесу (або так званої «нелінійної моделі суспільного розвитку») пропонує розглядати, насамперед:

- підвищення рівня індивідуального самоконтролю та саморегуляції;
- прискорення процесу вертикальної мобільності індивідів;
- розширення соціального простору діяльності особистості і можливостей її вибору життєвих шансів;
- посилення тенденції до росту ступеня відповідальності особистості за своє положення в суспільстві (тобто, добровільного «зняття» рівня відповідальності з державних структур або громадських організацій за всі ситуації, що відбувається з індивідами в їхньому життєвому просторі в контексті їх становлення як особистостей);
- посилення процесів усвідомлення індивідом «Я–Ідентичності» і відповідно ослаблення «Ми–Ідентичності»;
- заміщення більшості традиційних типів «Ми–відносин» (шлюбних, дружби, партнерства) на виборчі, тимчасові та вільні [4, с. 185].

Слід підкреслити, що в контексті розвитку основних положень теорії так званого «суспільства ризику» (або концепції так званої «рефлексивної

модернізації») У. Бека, процес індивідуалізації особистості набуває ще більш конкретних характеристик.

Німецький дослідник пропонує розглядати даний процес, насамперед, як процес потрійної індивідуалізації особистості.

Стверджується, що на першому етапі цього процесу особистість виявляється в амбівалентній ситуації: з одного боку, вона практично повністю «звільняється» від зобов'язань, сформованих певними спільнотами, до яких вона належить в умовах традиційного суспільства, а з іншого – «втрачає» конкретні захист і гарантію в безпеці й розвитку, які їй може забезпечити ця ж соціальна система.

На другому етапі процесу індивідуалізації особистості в умовах становлення суспільства ризику відбувається посилення вище позначеної тенденції в напрямку подальшого розхитування колишньої стабільності і визначеності громадському життю й усвідомлення виникнення все більшої кількості ризиків.

Третій етап індивідуалізації особистості в умовах модерного суспільства припускає формування в неї нових орієнтацій, систем цінностей, життєвих орієнтацій. Перераховані елементи формуються в контексті розвитку двох зустрічних тенденцій – стандартизації та інновації.

Перша припускає традиційну залежність індивідуальної поведінки від стратегій у розвитку моди в різних сферах життєдіяльності суспільства (культурної, політичної, екологічної і т.д.), реклами, функціонування засобів масової інформації і т.д.

Друга тенденція формується певними інноваційними процесами властивими даному етапу розвитку суспільства, а саме – зникненням класової солідарності, відсутністю механізмів гарантуючих слушний розподіл життєвих шансів особистостей, підвищенням рівня безробіття і т.д.

Виходячи із цього, згідно з міркуваннями У. Бека, у суспільстві формується нова предконфліктна ситуація, заснована на протиріччі між

механізмами, що гарантують певну стабільність у розвитку особистості, і ситуаціями, заснованими на поширенні не прогнозованих погроз, небезпек і ризиків.

Очевидно, що цей висновок співзвучний і результатам міркувань вище згаданого представника наукового співтовариства, орієнтованого на дослідження проблем соціалізації – Ю. Хабермаса.

Згідно з міркуваннями цього німецького дослідника, «у розвинених суспільствах на Заході за останні десятиліття розвилися конфлікти, багато в чому одмінні від прикладу, що зміцнився в державі загального добробуту, нормативно регульованих конфліктів, які стосуються розподілу. Вони розквітають не в сфері матеріального відтворення, вони не направляються по каналах партій або об'єднань, і не зм'якшуються конформним системі рішенням. Ні, ці конфлікти виникають у сфері культурного відтворення, соціальної інтеграції або соціалізації. Вони розігруються у формі незалежного й позапарламентського протесту. Недоліки, які ведуть до їх виникнення, відбивають уречевлення комунікативно-структурованих областей поведінки. Ці недоліки не можна виправити такими засобами як гроші й влада» [5, с. 338].

Так, слід погодитися й зазначити, що традиційні засоби попередження виникнення й блокування розвитку таких ситуацій у новому соціокультурному контексті є не ефективними. Логіка пошуку, побудови та оволодіння ефективними механізмами управління цими конфліктами (через тріаду «наука – політика – соціальна практика») і представляє, на наш погляд, нові стратегії в дослідженні проблемного поля особистості як основного суб'єкта соціальних перетворень.

Особливий інтерес, природно, представляють розробки можливих варіантів моделей його експлікації. Оскільки, моделлю є подумки представлена або матеріально реалізована система, яка адекватно відбиває об'єкт дослідження або аналогічно відтворює його специфічні властивості

й співвідношення та служить спрощенню процесу одержання нових знань про нього і його динаміку [7].

Загальновідомо, що з кінця ХХ ст. найбільший розвиток одержує модельне проектування в сфері управління й прийняття рішень, яке базується на твердженнях так званого «підходу раціонального вибору».

До основних припущень підходу раціонального вибору належать такі твердження:

- соціальні ситуації є результатом дій індивідів;
- дії ґрунтуються на раціональних виборах акторів;
- раціональність дій обирання полягає в оцінюванні співвідношення зиску і втрат внаслідок такої дії із урахуванням преференцій індивіда [1, с. 171].

Тобто, згідно до висновків К. фон Байме, «раціонального актора пропонується розуміти як людину, що має ресурси, є обмеженою, але разом з цим, очікує, оцінює і максимізує» [1, с. 171].

Найбільший розвиток теорія ухвалення рішення й здійснення вибору (у всіх своїх модифікаціях – від теорії перспектив (аналіз рішень в умовах ризику) до теорії трансгресії (аналіз рішення, прийнятого поза звичними умовами існування суб'єктів)) наприкінці 70–90-х роках ХХ ст. отримує у Нідерландах, Німеччині, Бельгії й Франції [8–9; 11].

Саме представники цих країн не тільки запропонували власні варіанти теоретичної інтерпретації процесу прийняття суб'єктом рішення в різних соціальних ситуаціях вибору, але й спробували подолати традиційну математичну обмеженість його характеру.

Наприклад, професор Стокгольмського університету Г. Карлссон у книзі «Феноменологічний метод: теоретична засада й емпіричне застосування в області ухвалення рішення й здійснення вибору» (1987) і колективної монографії «Процес і структура процесу ухвалення рішення» (1988) запропонував варіант розгляду процесу ухвалення рішення й здійснення вибору з позиції феноменологічної перспективи.

Тобто, голландський дослідник спробував обґрунтувати чотири основні напрямки в можливій поведінці суб'єкта в конкретній ситуації вибору – ситуаційне, раціональне, конфліктне й неконфліктне виникнення, що визначають природу, даного явища, його зміст і відмінності між рішенням і вибором.

Згідно до результатів спостережень Г. Карлссона, відмінності між останніми діями суб'єкта містяться у таких моментах:

– по-перше, ситуація вибору виникає тільки тоді, коли в можливому плані дії суб'єкта залишається дві предметні альтернативи;

– по-друге, ухвалення рішення часто більш конструктивний крок, ніж здійснення вибору;

– по-третє, ухвалення рішення для суб'єкта носить більш рефлексивний характер, ніж здійснення вибору [10].

Однак, слід зазначити, що незважаючи на детальне обґрунтування відмінностей між значеннєвими групами «ухвалення рішення» і «здійснення вибору» дослідником не формулюється однозначної відповіді на запитання, за яких умов розвитку ситуації суб'єкт усвідомлює свою дію як ухвалення рішення, а, коли – ні. Очевидно, що зафіксовану ситуацію можна розглядати як наслідок перебільшення ролі психологічного фактора в процесі здійснення суб'єктом соціальної дії.

Виходячи з вищевикладеного можна зробити висновок, що подальші дослідження в цьому напрямку повинні орієнтуватися, насамперед, на момент уточнення традиційного співвідношення раціонального й ірраціонального в діях особистості в контексті трансформацій, що відбуваються в суспільстві, і на аналіз змін, які можуть відбутися із цими структурними складовими в межах нових презентацій сучасного соціуму.

Література

1. Байме К. Політичні теорії сучасності / Клаус фон Байме ; [пер. з нім. М. Култаєвої, М. Бойченка]. – К. : Стилос, 2008. – 396 с.
2. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / У. Бек ; [пер. с нем. В. Седельника и Н. Федоровой]. – М. : Прогресс-Традиция, 2000. – 384 с.
3. Большой толковый социологический словарь (Collins) : В 2-х т. – Том 2 (П–Я) ; [пер. с англ.]. – М. : Вече, 1999. – 528 с.
4. Култаєва М.Д. Європейська теоретична соціологія ХХ–ХХІ століття : Навчальний посібник / М.Д. Култаєва, О.І. Навроцький, І.І. Шеремет. – Х. : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2008. – 328 с.
5. Монсон П. Современная западная социология: теории, традиции, перспективы / П. Монсон ; [пер. со шв.]. – СПб. : «Нотабене», 1992. – 445 с.
6. Парунова Ю.Д. Соціалізація особистості в умовах трансформаційних процесів сучасного суспільства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / Ю.Д. Парунова. – К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2006. – 18 с.
7. Bartholomew D. Mathematical Models in Social Science / D. Bartholomew. – N.-Y. : Wiley, 1981. – 346 p.
8. Beach L. Image Theory: Principles, Goals and Plans in Decision Making / L. Beach., T. Mitchell // Acta Psychologica. – 1987. – Vol. 66. – P. 201–220.
9. Kahneman D. Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk / D. Kahneman, A. Tversky // Econometrica. – 1979. – Vol. 47. – P. 63–291.
10. Karlsson G. A Phenomenological Psychological Study of Decision and Choice / G. Karlsson // Advances in Decision Research [eds. Rohrman B., Beach L., Vlek C., Watson S.]. – North-Holland, 1989. – P. 22–23.
11. Nutt P. Types of Organizational Decision Processes / P. Nutt // Administrative Science Quarterly. – 1984. – Vol. 29. – P. 414–450.

**МОДЕЛИРОВАНИЕ ПОВЕДЕНИЯ ЛИЧНОСТИ В
СОВРЕМЕННЫХ СОЦИОКУЛЬТУРНЫХ КОНТЕКСТАХ:
МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВАНИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ**

И.Д. Денисенко

В статье рассматриваются методологические основания и перспективы моделирования поведения личности в современных социокультурных контекстах. Акцент делается на моменте соответствия процессов социализации и индивидуализации личности современным условиям развития общества. Обосновывается, что новый контекст функционирования социальной системы формирует две тенденции в жизненном пространстве развития личности – его порабощение социумом и инициирование его структурами всестороннего раскрытия творческого потенциала каждого члена общества. Предлагается

дальнейшие исследования относительно возможных вариантов поведения личности осуществляются в контексте обращения к основным положениям теории рационального выбора, интерпретирующей его как принятие субъектом решения в разных социальных ситуациях выбора.

Ключевые слова: социализация, индивидуализация, модель, моделирование поведения.

BEHAVIOUR MODELLING OF THE PERSON IN MODERN SOCIAL AND CULTURAL CONTEXTS: METHODOLOGICAL BASES AND PROSPECTS

I.D. Denisenko

In the article methodological bases and prospects of behaviour modelling of the person in modern social and cultural contexts are considered. The accent becomes on the moment of conformity of processes of socialization and an individualization of the person to modern conditions of development of a society. It is proved that the new context of functioning of social system forms two tendencies in vital space of development of the person – its enslavement by society and initiation by its structures of all-round disclosing of creative potential of each member of a society. It is offered to perform the further researches concerning possible variants of behaviour of the person in a circulation context to substantive provisions of the theory of a rational choice which interprets it as accepting by the subject of the decision in different social situations of a choice.

Key words: socialization, an individualization, model, behaviour modelling.
